

2-мавзу: Реал сектор, унинг иқтисодиётда тутган ўрни

- 1. Реал сектор, унинг бошқа секторлар билан ўзаро алоқаси.**
- 2. Иқтисодий ўсиш, унинг омиллари ва турлари.**
- 3. ЯИМ тушунчаси ва уни ҳисоблаш усуллари.**
- 4. Асосий агрегат кўрсаткичлар.**

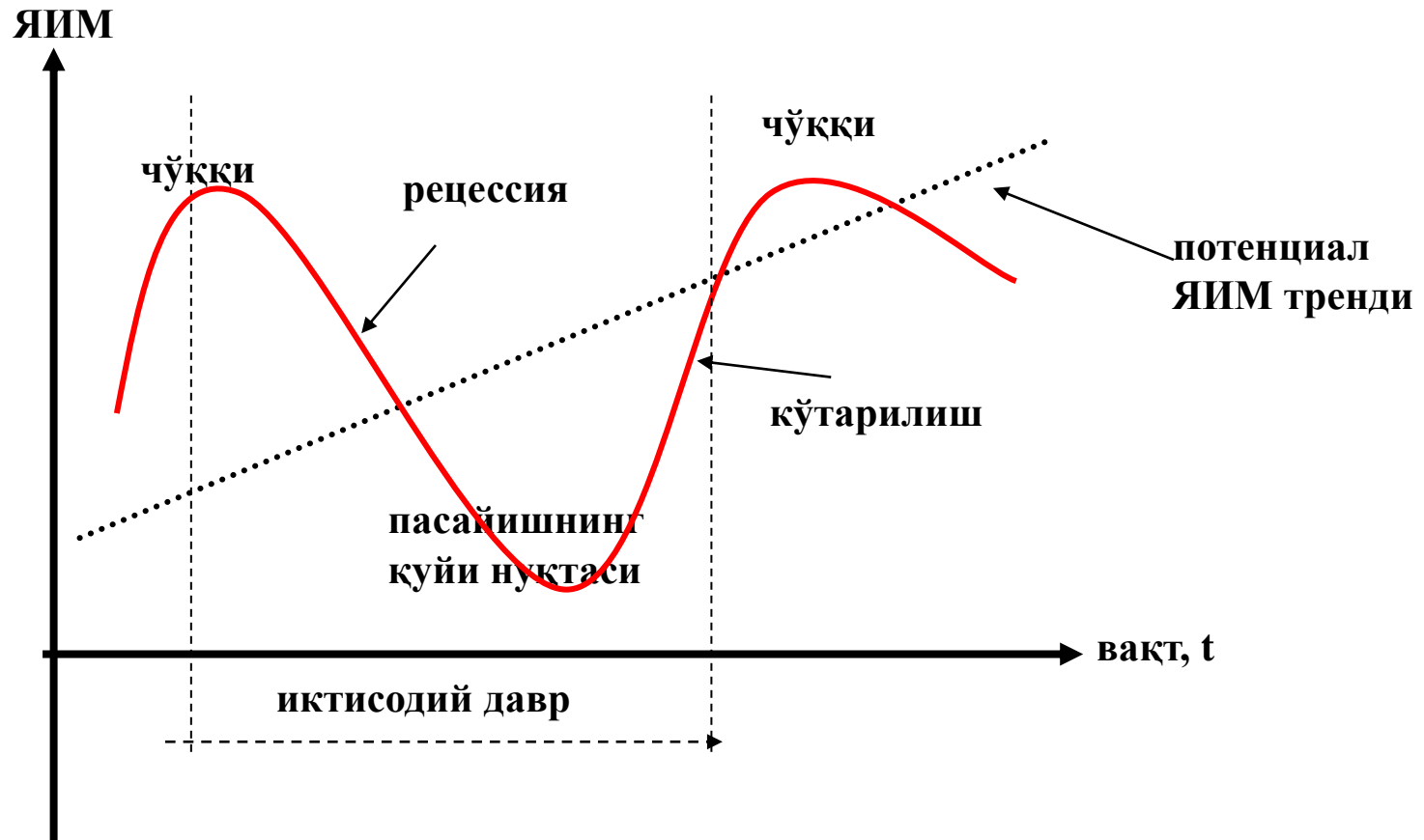
Иқтисодий муносабатларда иштирок этувчи асосий субъектлар/агентлар

- 1. Уй хўжаликлари/истеъмолчилар**
- 2. Номолиявий ташкилотлар**
- 3. Молиявий ташкилотлар**
- 4. Давлат/ҳукумат**
- 5. Ташқи дунё**

Реал сектор билан бошқа секторларнинг ўзаро алоқаси

Иқтисодий даврлар тўртта босқични ўз ичига олади: «чўққи», пасайиш (рецессия), пасайишнинг қуйи нуқтасидаги турғунлик, кўтарилиш босқичи.

Билмасликдан кўрқма, сохта билимдан кўрк. Дунёдаги ҳамма ёмонлик шундан. *Л.Н. Толстой*

Иқтисодий ўсишнинг икки усули

**ЯЛПИ ИЧКИ
МАҲСУЛОТ**

Экстенсив

Интенсив

Экстенсив усул – иқтисодий ўсишга ишлаб чиқариш ресурсларининг миқдорий ўсиши орқали эришиш.

Интенсив усул – иқтисодий ўсишга ишлаб чиқариш ресурсларини сифат жиҳатдан такомиллаштириш, улардан самарали фойдаланиш орқали эришиш.

Уйланиш ҳуқуқларнинг ярмини камайтириш, мажбуриятларни эса икки баравар ошириш демакдир.

Артур Шопенгауэр

Иқтисодий ўсишнинг омиллари ва турлари

Иқтисодий ўсишга таъсир қилиш доирасига кўра омиллар икки турга: бевосита ва билвоситага бўлинади.

Бевосита омиллар (таклиф омиллари):

- Меҳнат ресурсларининг сони ва сифати;
- Табиий ресурсларнинг ҳажми ва сифати;
- Асосий капиталнинг ҳажми;
- Ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш;
- Жамиятда тадбиркорлик қобилияти ривожланишининг даражаси.

Билвосита омиллар (талаб ва тақсимлаш омиллари):

Талаб омиллари:

- Истеъмол, инвестиция ва давлат харажатлари;
- Экспортнинг кенгайиши.

Тақсимлаш омиллари:

- Бозорнинг монополлашув даражасининг пасайиши;
- Иқтисодиётда солиқ муҳити;
- Банк-кредит тизимининг самарадорлиги;
- Иқтисодиётда ишлаб чиқариш ресурсларини қайта тақсимлаш имконияти;
- Даромадларни тақсимлашнинг амалдаги тизими.

Эй, мақтанчоқ ва ўзбилармон одамзод! Лоақал оёгинг остида топталувчи оддий чувалчангни яратиб кўр-чи!
Лабрюйер

Иқтисодий ўсишнинг мазмуни

- ❖ Мамлакатда ялпи реал ишлаб чиқаришнинг ўсиши;
- ❖ Жон бошига тўғри келадиган реал даромаднинг ўсиши;
- ❖ Иқтисодиётда битта банд кишига (битта банд аҳолига) тўғри келадиган даромаднинг ўсиши

С. Кузнец
30.04.1901
09.07.1985

С.Кузнец 1971 йилда Нобель мукофотиغا сазовор бўлган. Иқтисодий ўсишнинг сабаб ва омилларини ёритиб берган.

Барча ривожланган мамлакатларга хос бўлган иқтисодий ўсишнинг олти тавсифини келтирган:

1. Жон бошига тўғри келадиган даромад ва аҳолининг юқори суръатлар билан ўсиши;
2. Ишлаб чиқариш омилларининг юқори суръатлар билан ўсиши, айниқса меҳнат омилининг;
3. Иқтисодиётнинг юқори суръатлар билан таркибий трансформацияси;
4. Жамиятнинг юқори суръатлар билан ижтимоий ва психологик трансформацияси;
5. Ривожланган давлатларнинг хориждан ташқи бозор ва арзон хом ашё ресурсларини топа олиш имконияти;
6. Иқтисодий ўсиш суръатларининг бундай натижалари билан дунё аҳолисининг учдан бир қисмининг (1/3) камраб олиниши.

Миллий
маҳсулотнинг
ўсиши

+

Техника
тараққиёти

+

Институционал ва
ғоявий ўзгаришлар

Иқтисодий ўсиш

**Иқтисодий ўсишнинг эмперик назарияси асосчилари:
Р.Барро, Сала ва Мартин, В.Попов, В.Палтеровичлар томонидан иқтисодий
ўсишни таъминловчи қуйидаги омилларни келтириб ўтганлар**

Инсон капиталининг сифат жиҳатидан яхшиланиши

Давлат институтларининг самарали фаолият юритиши

Қулай инвестиция муҳити

Макроиқтисодий тартибга солишнинг мақбул сиёсати

Очиқ иқтисодиёт ва иқтисодиётнинг либераллашуви

Иқтисодий ресурсларнинг оқилона тақсимланиши

- ❑ **Миллий даромад ва миллий маҳсулот** категорияларини ҳисоблаш ва унинг асосий элементларини таҳлил этиш;
- ❑ **Ялпи ички маҳсулот** тушунчасини англаб етиш ва уни турли хилда ҳисоблаш йўллариини ўрганиш;
- ❑ ЯИМни бошқа иқтисодий агрегатлашган кўрсаткичлар билан боғлиқлигини тушуниш;
- ❑ **Инфляция**, уни ҳисоблаш йўллариини англаб етиш;
- ❑ **ЯИМнинг ўсишини таҳлил этиш**
- ❑ **Шахсий истеъмол ва инвестицияларни таҳлил этиш**

ЯИМ - мамлакат резидентлари ва норезидентлари томонидан маълум **муддат** давомида ишлаб чиқарилган **пировард** товарлар ва хизматлар **бозор баҳоларининг** умумий йиғиндисидан иборат.

ЯИМ уч хил усул билан ҳисобланади:

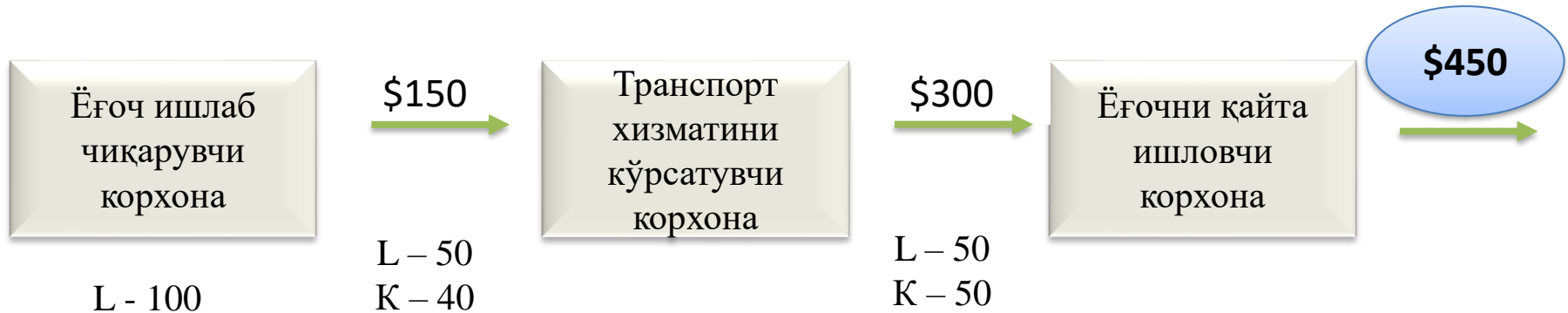
1. **ишлаб чиқариш усули**
2. **харажатлар усули**
3. **даромадлар усули.**

Ҳар учала усул билан ҳисобланган ЯИМ кўрсаткичи ҳажми статистик хатолар истисно этилганда ўзаро тенг бўлиши лозим. Шу бирга бирга, ҳар учала усул билан ЯИМ кўрсаткични ҳисоблашда ўзига хос талабларга амал қилиниши талаб этилади.

Фермер хўжалиги	
Ишчиларга тўланган иш ҳақи	15000
Давлатга тўланган солиқ	5000
Помидорларни сотишдан тушган даромадлар, шундан:	35000
А) Аҳолига сотилган	10000
Б) “Балтимор” МЧЖга сотилган	25000
“Балтимор” МЧЖ	
Ишчиларга тўланган иш ҳақи	10000
Давлатга тўланган солиқ	2000
Фермер хўжалигидан сотиб олинган хом ашёга харажатлар	25000
Томат соқларини сотишдан тушган даромад	40000

ЯИМни ҳисоблашнинг ишлаб чиқариш усули

ЯИМ - мамлакат резидентлари ва норезидентлари томонидан маълум **муддат** давомида ишлаб чиқарилган **пировард** товарлар ва хизматлар **бозор баҳоларининг** умумий йиғиндисидан иборат.

Фойда - 50

Чиқиш қиймати - 150

Қўшилган қиймат - 150

Фойда = 300-240 = 60

Чиқиш қиймати - 300

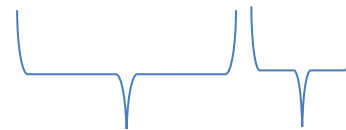
Қўшилган қиймат - 150

Фойда = 450-400 = 50

Чиқиш қиймати - 450

Қўшилган қиймат - 450-300=150

$$\text{ЯИМ} = \$ 450 = 150 + 150 + 150 = 450$$

2013 й. 2014 й.

Соф бозор иқтисодиёти шароитида “ресурслар - маҳсулотлар” ва “даромадлар – харажатлар” нинг доиравий айланиши модели (Ёпиқ иқтисодиётда)

Ҳар қандай ҳақиқат эгри. Чунки вақтнинг ўзи ҳам бир доирадир. *Фридрих Ницше*

ЯИМни ҳисоблашнинг харажатлар усули

$$\text{ЯИМ} = \text{C} + \text{I} + \text{Ex} - \text{Im}$$

**Давлатнинг барча резедентлари томонидан
олинган даромадларнинг йиғиндиси:**

- + ишчиларнинг иш ҳақлари (иш берувчилар томонидан тўланаётган ҳақ)
- + бизнесни амалга оширишдан тушган ялпи фойда — ўз ичига: фойда, рента ва б.қ.
- + субсидияларни чегириб ташлагандан сўнг, истеъмол моллари ва хизматлар кўрсатишдан олинган солиқлар

ЯИМни ҳисоблаш усуллари

ЯИМ =

Ялпи харажатлар = ялпи ишлаб чиқариш = ялпи даромад

Харажатлар

усули

(истеъмолчиларнинг
тўлови)

Истеъмол (С)

+ Инвестиция (I)

+ Экспорт (X)

- Импорт (M)

Ишлаб чиқариш

усули

(сотувчиларнинг
тушуми)

Иқтисодиётда фаолият
юритаётган фирмалар
томонидан яратилган
қишимча қийматлар
ҳажми

Даромадлар

усули

(даромадлар)

Ишчиларнинг иш
ҳақлари

+ ялпи операциялардан
тушган даромад

+ солиқлар -
субсидиялар

Эй, мақтанчоқ ва ўзбилармон одамзод! Лоақал оёғинг остида топталувчи оддий чувалчангни яратиб кўр-чи!

Лабрюйер

ЯМД - мамлакат резидентлари томонидан, мамлакатда ва мамлакат ташқарисида, ишлаб чиқаришда иштирок этиш ва мулкдан олган бошланғич даромадлари йиғиндисидир.

ЯМД = ЯИМ + мамлакат резидентлари томонидан хориждан олинган даромадлари - норезидентларнинг мамлакатдан хорижга жўнатган даромадлари.

Соф ички маҳсулот (СИМ) ва Соф миллий даромад (СМД) кўрсаткичлари ЯИМ ва ЯМД кўрсаткичларидан амортизация (истеъмол қилинган асосий капитал) суммаси миқдорига фарқ қилади.

$$\text{СИМ} = \text{ЯИМ} - \text{А}$$

$$\text{СМД} = \text{ЯМД} - \text{А}$$

Макроиктисодий таҳлилда шунингдек МХТга кирмаган Шахсий даромад (ШД) кўрсаикичи ҳам қўланилади.

$ШД = СМД - [ИСА (Ижтимоий суғурта ажратмалари) + Т (билвосита солиқлар) + (P1.1) \text{ корпорация фойдасига солиқлар} + P1.3 (Корпорацияларнинг тақсимланмаган фойдаси + бизнеснинг фоиз даромадлари)] + \text{трансферт тўловлари (TR)} + \text{фоизлар кўринишида олинган шахсий даромад}$

Фоизлар кўринишида аҳоли олган даромадга давлат қарзлари бўйича олинган фоиз даромадлари ҳам киритилади.

ШТД уй хўжаликлари томонидан истеъмол (С) ва жамғариш (S) учун ишлатилади.

$$\underline{ШТД = С + S}$$

$$ЯМТД = ЯМД + \text{Хориждан олинган соф трансфертлар}$$

Хориждан олинган соф трансфертлар = Мамлакат ташқарисидан олинган трансфертлар – Мамлакатдан ташқарига берилган трансфертлар)

$$ЯМТД = \text{Якуний истеъмол} + \text{Миллий жамғармалар}$$

Якуний истеъмол уй хўжаликларининг истеъмол харажатларидан ташқари ҳукуматнинг истеъмолга харажатларини ҳам ўз ичига олади.

Турли макроиктисодий кўрсаткичлар, ёки кўрсаткичлар гуруҳлари ўртасидаги мавжуд бўладиган, ёки мавжуд бўлиши иктисодий қонуният ҳисобланган ўзаро тенгликка **макроиктисодий айният** дейилади.

1. Харажатлар ва даромадлар кўринишида ҳисобланган ЯИМ кўрсаткичларининг ўзаро тенглиги асосий макроиктисодий айният ҳисобланади.

$$Y = C + I + G + X_n$$

Иккинчи бир макроиктисодий айният инвестициялар ва жамғармалар ўртасидаги тенглик ҳисобланади.

$$S = S_p + S_g + S_r$$

Хусусий жамғармалар: $S_p = (Y + TR + N - T) - C;$

Давлат жамғармалари: $S_g = (T - TR - N) - G.$

Агар жамғарма манфий бўлса, дефицит; мусбат бўлса, профицит дейилади:

$$BT = - S_g$$

Бошқа мамлакатлар жамғармалари: $S_r = M - X$ ёки $S_x = -X_n$

Бошқа мамлакатларнинг жамғармалари ташқи дунёнинг бизнинг импортимиз ҳисобига олган даромадларидан уларнинг бизнинг экспортимизга сарфланган харажатларини айириб топилади.

Агар мамлакат экспортига нисбатан кўпроқ импорт қилса, унда даромадларнинг бир қисми хорижда қолади ва кейинчалик ундан хорижий шериклар томонидан мамлакатимизда кўчмас мулк ва молиявий актив сотиб олишда фойдаланилади.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам барча турдаги жамғармаларнинг умумий йиғиндиси инвестицияларга тенг бўлади:

$$S_p + S_g + S_r = (Y + TR + N - T) - C + (T - TR - N) - G + (-X_n)$$

ёки

$$S_p + S_d + S_r = Y - C - G - X_n$$

$$S = C + I + G - X_n - C - G - X_n$$

$$S = I$$

Демак, иқтисодиётдаги инвестиция харажатлари нафақат ички жамғармалар ҳисобига, балки ташқи дунё жамғармалари ҳисобига ҳам амалга оширилиши мумкин.

Мамлакатда инвесторларга кафолатланган юқори фойда олиши учун яратилган шарт-шароитлар хорижий инвесторлар оқимининг ўсишига олиб келувчи муҳим шартлардан биридир.

Номинал ва реал ЯИМ

Ласпейрс индекси:

$$P_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 * Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 * Q_i^0}$$

Пааше индекси:

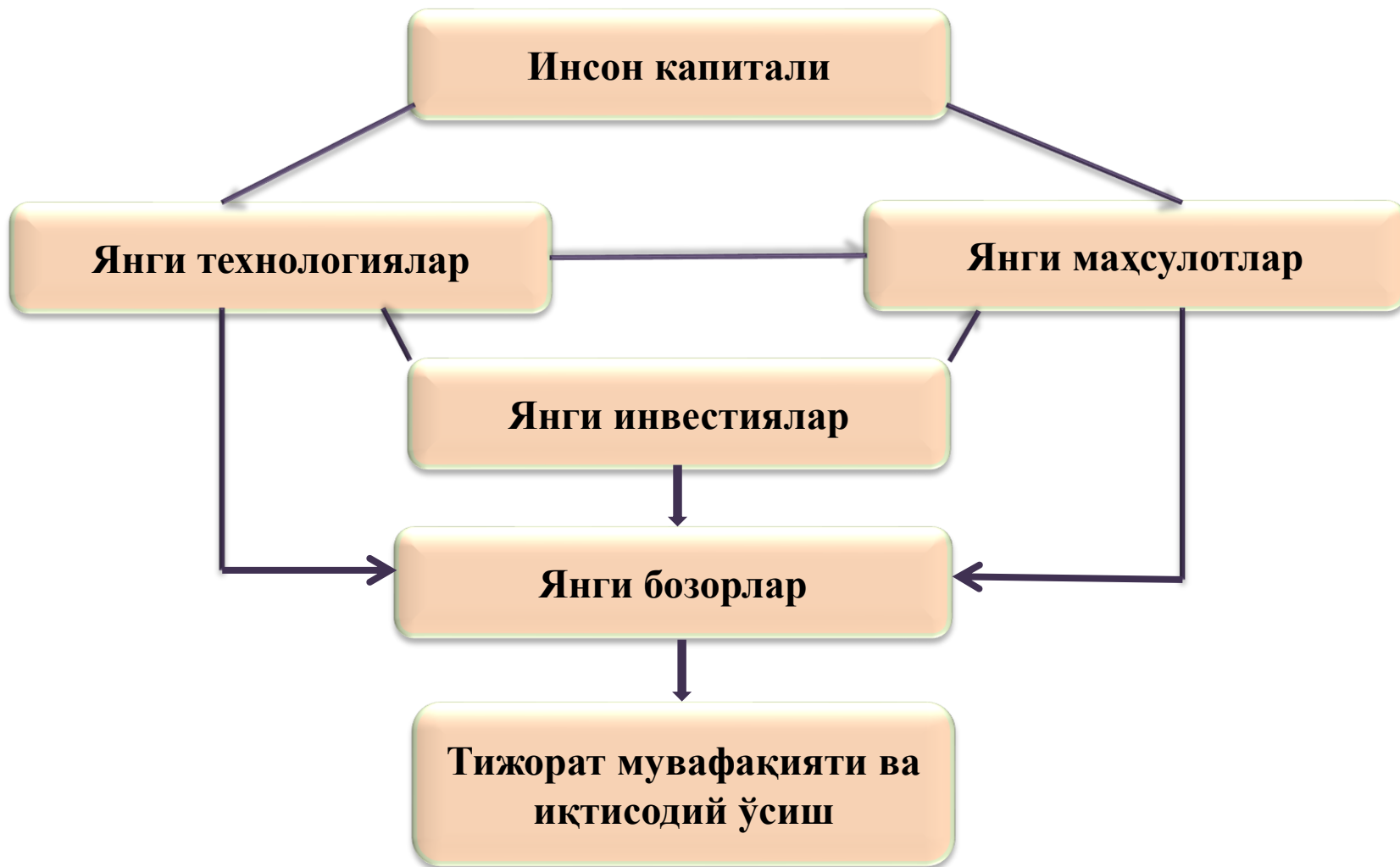
$$P_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 * Q_i^1}{\sum_{i=1}^n P_i^0 * Q_i^1}$$

ЯИМ дефлятори= Номинал ЯИМ/Реал ЯИМ

Фишер индекси:

$$P_F = \sqrt{P_L * P_p}$$

Эндоген назария бўйича инсон капитали ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик (П.Ромер (1986), Р.Лукас (1988))

Кун бўйи тотинмай, узун тунлар бошим ёстик кўрмай ўйладим...
Беармон ўйладим, наф кўрмадим. Ўқиш керак, ўқиш! *Конфуций*

Даҳолик – ўргатиб ҳам, ўрганиб ҳам бўлмайдиган истеъдод маҳсули. *Иммануил*

Уйга вазифа

Қуйидаги кўрсаткичлар берилган (2005 й., млрд сўмда):

Трансферт тўловлари - 4	Амортизация - 7,9
Ялпи ички инвестициялар - 16,2	Шахсий истеъмол - 77,2
Эгри солиқлар - 7	Корпорациялар фойдасига қўйилган солиқ - 1,4
Шахсий даромаддан даромад солиғи - 2,6	Социал суғуртага ажратилган бунақлар - 0,2
Соф экспорт - 1.1	Давлатнинг товар ва хизматлар хариди учун сарфлаган харажати - 8,5
Корпорацияларнинг тақсимланмаган фойдаси – 2,8	

Аниқлансин:

- А) ЯИМ ва шахсий тасарруфдаги даромад;**
- Б) Хусусий жамғарманинг қиймати;**
- В) Иқтисодиётда захира капитали қанчага ўсган?**

**Эътиборларингиз
учун раҳмат!**